

WPROWADZENIE

W 1928 roku, w dniu 30 listopada Senat Uniwersytetu Jagiellońskiego zatwierdził utworzenie Katedry Psychologii Wychowawczej. Katedra ta powstała oprócz istniejącej już Katedry Psychologii, kierowanej przez Profesora Władysława Heinricha, twórcy Pracowni Psychologii Doświadczalnej. Kierownictwo nowo powstałej Katedry powierzono dopiero co mianowanemu na profesora, Stefanowi Szumanowi. Nie miała być w tym zasługa zarówno Profesora W. Heinricha, jak i Stefana Błachowskiego, profesora Uniwersytetu im. Jana Kazimierza we Lwowie oraz organizatora Katedry i Zakładu Psychologii i Pedagogiki Eksperymentalnej na Uniwersytecie Poznańskim, którzy rekomendowali S. Szumana na to stanowisko. W listopadzie 2008 roku minęło 80 lat od powołania na Uniwersytecie Jagiellońskim instytucji zajmującej się prowadzeniem badań nad rozwojem. Jakże celna okazała się ta decyzja: utworzona przed laty Katedra stała się ośrodkiem twórczej myśli naukowej dotyczącej rozwoju psychicznego człowieka. Dla upamiętnienia tej rocznicy została przygotowana niniejsza publikacja.

Książka zawiera zbiór artykułów osób, które pracowały w Zakładzie Psychologii Rozwojowej i Wychowawczej w różnych okresach jego istnienia. Prace te pozwalają poznać tematykę prowadzonych badań, przyjmowane podejścia oraz stosowane metody badania. Prace zostały uporządkowane w kilku działach.

Zbiór otwiera dział zatytułowany *Ludzie i fakty*, w którym znalazły się opracowania prezentujące sylwetki osób tworzących psychologię rozwojową, ukazujące historię Zakładu oraz zmiany zachodzące w badaniach nad rozwojem. Historię najstarszej w Polsce instytucji prowadzącej badania nad rozwojem przedstawia Maria Kielar-Turska w artykule *Jak budowano polską psychologię rozwojową na Uniwersytecie Jagiellońskim*. Z kolei Jadwiga Wrońska w artykule *Pracownia Psychologii Dziecka* charakteryzuje pracę placówki realizującej zarówno naukowo-dydaktyczne, jak i pragmatyczne cele związane z rozwojem w okresie późnego dzieciństwa. Pracownia została zorganizowana przez Profesor M. Przetacznik-Gierowską w 1977 roku, zgodnie z ideą Profesora Szumana, by psychologia wyszła poza mury uniwersytetu i służyła ludziom: dzieciom, ich rodzicom i nauczycielom.

Dział drugi zatytułowany *Obszary badań rozwoju poznawczego i językowego* akcentuje zainspirowane przez Szumana, a następnie kontynuowane do dziś badania nad rozwojem poznawczym i językowym. Zebrane w tym tomie prace zarówno nawiązują do prac rozpoczętych jeszcze pod kierunkiem Szumana, a mianowicie rozważań nad relacją

Wprowadzenie

między językiem a poznaniem (J. Kaiser) oraz nad rolą dziecięcych pytań w rozwoju (M. Ligęza), jak i podejmują nowe, ważne kierunki badań nad poznawczym rozwojem w dzieciństwie, a mianowicie nad tzw. teoriami umysłu (M. Białecka-Pikul).

Jan Kaiser w artykule *Stany subiektywne a język* analizuje związek afektywnych określeń językowych z subiektywnymi stanami afektywnymi. Wykazuje, że ludzie mówią o swoich przeżyciach nie wprost; raczej opisują okoliczności pojawienia się doznań oraz objawy pobudzenia wegetatywnego i napięcia mięśniowego niż same doznania. Fakt ten jest spowodowany zarówno trudnością uchwycenia istoty stanu subiektywnego, jak i brakiem uniwersalnych słów odnoszących się do stanów subiektywnych, które miałyby odpowiedniki w różnych językach. Związek określeń przymiotnikowych stanów afektywnych ze specyficzną aktywnością kory mózgowej, potwierdzony w badaniach eksperymentalnych, interpretuje autor w kategoriach efektu modulacyjnego, co oznacza, że stan afektywny wzmacnia reakcję na przymiotniki o konotacji afektywnej zgodnej z określanym stanem.

Rolę pytań stawianych przez dzieci w wieku przedszkolnym w budowaniu wiedzy o świecie ukazuje Maria Ligęza w artykule *Jak żyć? – wiedza zdobywana przez pytania dziecięce*. Dzieci stawiają podczas działania pytania, aby uzupełnić informacje związane z daną sytuacją, poznać reguły zachowania, odkryć podstawowe i przenośne znaczenia wypowiedzi. Celom tym służą, jak wykazały badania autorki, zarówno pytania pojedyncze, jak i serie pytań. Łańcuchy pytań organizują swoistą interakcję między dzieckiem a dorosłym, tworząc spontaniczny dyskurs edukacyjny.

W artykule *Teoria umysłu. Istota i mechanizmy rozwoju* Marta Białecka-Pikul dokonuje przeglądu badań nad „teorią umysłu” i wskazuje na ich znaczenie w wyjaśnieniu rozwoju poznania. Ten obszar badań cechuje różnorodność podejść, wśród których zaznaczają się: teoria teorii (m.in. Carey, Gopnik, Gelman, Wellman), ujęcie modułowe (m.in. Leslie), nurt przetwarzania informacji (m.in. Case, Siegler), empiryczne generalizacje (m.in. Bruner, Meins, Nelson). Pluralizm w wyjaśnianiu rozważanego zagadnienia pozwala, zdaniem autorki, widzieć problem z różnych perspektyw. Jednocześnie Białecka-Pikul wskazuje na konstrukt pozwalający na ujęcie syntetyczne; jest nim metareprezentacja czy metapoznanie.

Dawniejsze i nowe badania na temat kontaktów człowieka ze sztuką w różnych okresach rozwoju zostały przedstawione w artykułach zamieszczonych w dziale *Dziecko i dorosły w relacji ze sztuką i mediami*. Maria Manturzevska, uczennica Szumana i wieloletnia uczestniczka rozmów z Profesorem o sztuce, prezentuje w artykule *Stefana Szumana psychologia muzyki* kierunki badań prowadzonych przez Szumana w zakresie psychologii muzyki. Podkreśla inspirujący i znaczący wkład dzieła Szumana w psychologię humanistyczną. Przypomina jego ideę, by nauczyć społeczeństwo obcować ze sztuką, w tym także z muzyką, a więc nauczyć słuchania muzyki. Zdaniem Manturzevskiej, prace Szumana pokazują, jak zajmować się psychologią sztuki, nie gubiąc ani człowieka, ani sztuki.

Dorota Kubicka w artykule *Rozwój człowieka w zmediatyzowanym świecie* ukazuje, jak media, wkraczając w życie codzienne przeciętnego człowieka, z czego on nie zdaje sobie nawet sprawy, tworzą nowe warunki jego rozwoju i samorozwoju. Media, uczestnicząc w pośrednich i quasi-interakcjach, tworzą kontekst dla strukturyzowania i restrukturyzowania doświadczenia indywidualnego. Autorka rozważa wpływ starych (zwerbalizowanych) i nowych (audiowizualnych i interaktywnych) mediów, wskazując na znaczący wpływ tych drugich, które bardziej angażują odbiorcę zarówno poznawczo, jak i emocjonalnie. Daje także przegląd badanych zagadnień dotyczących wpływu mediów.

Anna Kołodziejczyk w artykule *Dziecko w świecie kultury i ekonomii – spojrzenie psychologii rozwoju na rozumienie reklamy* zwraca uwagę na intensywnie prowadzone przez psychologów badania nad recepcją reklamy przez dziecko. Ukazuje kulturowe i ekonomiczne uwarunkowania zainteresowania tym zagadnieniem zarówno twórców reklamy, jak i psychologów badających reakcje dzieci na to zjawisko kulturowe. Autorka odsłania mechanizmy rozumienia reklamy przez dzieci oraz proces rozwoju osiągania tej kompetencji. Daje przegląd prowadzonych od lat siedemdziesiątych badań nad recepcją reklamy przez dzieci, przywołując prace psychologów zagranicznych i polskich.

W dziale czwartym *Rozwój w dorosłości* przedstawiono rozważania dotyczące różnych aspektów rozwoju człowieka dorosłego. Rozwój w dorosłości stanowił przedmiot rozważań i badań empirycznych już w pierwszym okresie istnienia obecnego Zakładu. Szuman (1947, *Psychologia wychowawcza wieku szkolnego*) uważał, że człowiek rozwija się przez całe życie, a rozwój dokonuje się na dwu liniach, z których pierwsza związana jest ze zdobywaniem orientacji w rzeczywistości, co prowadzi do coraz lepszego przystosowania się do życia. Druga linia, na której człowiek podlega wpływom cywilizacji i kultury, prowadzi ku celom i wartościom bardziej odległym. Dzięki tej linii jednostka zdobywa samodzielność sądu i autonomiczną niezależność charakteru, pozostaje w stanie aktywności twórczej.

Wprowadzenie do zagadnień rozwoju w okresie dorosłości stanowi artykuł Adama Niemczyńskiego *Wewnętrzna regulacja rozwoju człowieka dorosłego*. Autor przyjmuje twierdzenie o autonomicznej regulacji rozwoju człowieka. Wysuwa hipotezę, że umysł ludzki dysponuje zdolnością do idealizacji życia godnego człowieka. Dla weryfikacji tej hipotezy przeprowadzono badania autorską metodą zwaną Wywiadem o Dylematach Biograficznych, wielokrotnie wykorzystywaną w badaniach osób dorosłych (m.in. przez D. Czyżowską, M. Olejnika). Badaniami objęto osoby od okresu dorastania do późnej dorosłości. Wyniki analizy rozwiązań i uzasadnień podanych przez osoby badane pozwoliły potwierdzić hipotezę. Okazało się, że nawet w późnej dorosłości wypowiedzi badanych wskazywały w przedziale pięcioletnim na progresję w zakresie interpretacji proponowanych rozwiązań dylematów biograficznych.

Budowanie autonarracji stanowi przedmiot rozważań Mariana Olejnika ujętych w artykule *Perspektywa epistemiczna a sposób przedstawiania sytuacji krytycznych w autonarracjach rozwojowych*. Autor przeprowadził badania 120 osób w wieku 20–80 lat, w celu wyjaśnienia związku między postformalnymi rodzajami myślenia operacyjnego a strategiami stosowanymi w autonarracjach przy opisywaniu sytuacji krytycznych. M. Olejnik przedstawia dokładnie metodę analizy wypowiedzi narracyjnych oraz oceny sposobu rozwiązywania Dylematów Biograficznych, dzięki czemu opracowanie stanowi ważną pozycję z zakresu metodologii jakościowych badań psychologicznych. Przeprowadzone analizy zebranego materiału wykazały, że badani stosowali w narracjach najczęściej metodę kompensacji, zaznaczając pozytywne rozwiązania sytuacji krytycznych; strategia ta korelowała na istotnym poziomie z myśleniem relatywistycznym i dialektycznym.

Dorota Czyżowska w artykule *Głos troski i sprawiedliwości w myśleniu moralnym kobiet i mężczyzn* nawiązuje do dyskusji o podobieństwach *vs* różnicach w myśleniu moralnym kobiet i mężczyzn. Przytacza wyniki wielu badań, prowadzonych w różnych okresach rozwojowych, historycznych i odmiennych kulturach, ukazując zmienność rozwojową związku myślenia moralnego z płcią. Artykuł ten wpisuje się w obszar badań psychologii gender.

Wprowadzenie

Artykuł Marii Kujawy *Motywacja aktywności poznawczej człowieka w toku życia według Stefana Szumana* zawiera zestawienie stwierdzeń S. Szumana na temat motywacji aktywności poznawczej, rozproszonych w wielu różnych jego dziełach. Autorka pokazuje początki motywacji w aktywności poznawczej małego dziecka oraz przedstawia dalszy jej rozwój, przejawiający się w ciekawości, kontemplacji, twórczości, aktach inteligencji. Zwraca uwagę na znaczenie motywacji poznawczej dla odkrywania sensu ludzkiego istnienia.

W dziale zatytułowanym *Rodzina i szkoła wyznacznikiem rozwoju i wychowania* znalazły się trzy artykuły autorstwa: Ewy Gurby, Jana Łuczyńskiego i Stanisława Niecińskiego. Problematyka wychowania, a więc wywierania wpływu na rozwijającą się jednostkę przez osoby i instytucje, była podejmowana w każdym z okresów istnienia Zakładu, choć najmocniej zaznaczona w pracach Szumana i Przetacznik-Gierowskiej.

Na podstawie studiów z literatury dotyczącej relacji rodzice – dorastające dzieci Ewa Gurba przedstawia w artykule *Uwarunkowania relacji rodzice – dorastające dzieci* formy tej relacji oraz jej uwarunkowania. Wyniki badań zwracają uwagę na konfliktowy charakter tej relacji, czego wyrazem jest zachowywanie dystansu, zanikanie bliskości emocjonalnej, wzrost zachowań agresywnych ze strony dorastających, zmniejszenie czasu przebywania z rodzicami. W długim okresie dorastania konfliktowość tej relacji zmienia się, ulegając osłabieniu w późnej adolescencji. Uwarunkowań trudnej relacji rodzice – dorastające dzieci poszukuje autorka w dojrzewaniu biologicznym dzieci oraz w doświadczaniu przełomu życia i stylu myślenia rodziców.

Rozważania przedstawione przez Jana Łuczyńskiego w artykule *Zarządzanie edukacją jako warunek rozwoju indywidualnego* zwracają uwagę na konieczność przyjęcia w edukacji określonej koncepcji rozwoju. Edukacja traktowana jest jako warunek, który może stymulować lub przeszkadzać w rozwoju. Przygotowanie skutecznej edukacji wymaga uwzględnienia właściwej koncepcji rozwoju. Autor przyjmuje koncepcję rozwoju jako procesu autonomicznego. Stąd widzi konieczność demokratyzacji systemu edukacyjnego, zapewniającego autonomizację poszczególnych szkół.

Stanisław Nieciński w artykule *Fragmentaryzacja systemu społeczno-kulturowego wyższej uczelni a tożsamość studentów* analizuje problem tożsamości studentów w kontekście szybko zachodzących zmian w życiu społecznym, poczynając od lat siedemdziesiątych XX wieku, co prowadzi do fragmentaryzacji życia społecznego. Autor analizuje ten proces w stosunku do szkół wyższych, ukazując zmiany w systemie aksjologicznym, strukturach społecznych, rolach społecznych oraz procesie komunikowania się. Zdaniem Niecińskiego, zmiany te mają wyraźny wpływ na kształtowanie się osobowości studentów. Fragmentaryzacja skutkuje z jednej strony rozchwianiem poczucia tożsamości, ale z drugiej strony wyzwala motywację do działania, mobilizując zarówno nauczycieli akademickich, jak i studentów do podejmowania działań przeciwdziałających zagrożeniu tożsamości.

Prezentowana w książce różnorodność tematyczna i metodologiczna opracowań jest wynikiem zmian, jakie zachodziły w ciągu kilkudziesięciu lat w samej psychologii rozwojowej, a także zmian w organizacji polskiej nauki oraz zróżnicowania indywidualnego osób prowadzących badania nad rozwojem. Książka ma zarówno wartość merytoryczną w zakresie badań nad rozwojem, jak i historyczną, ukazuje bowiem osiągnięcia krakowskiej szkoły psychologii rozwojowej w XX wieku i na początku XXI wieku.

Maria Kielar-Turska